

Col·loqui: 250 aniversari del Reial Col·legi de Cirurgia de Barcelona

LES JUNTES LITERÀRIES DEL REIAL COL·LEGI DE CIRURGIA DE BARCELONA

Núria Pérez Pérez

Centre d'Estudis d'Història de la Ciència (CEHC-UAB)

El 3 d'abril de 1764, una crònica de la *Gazeta de Barcelona* es feia ressò de l'acte d'obertura dels estudis de cirurgia al Reial Col·legi de Cirurgia de Barcelona celebrat el 29 de març 1764, un fet històric que marcaria l'inici dels ensenyaments d'una cirurgia moderna i d'una nova concepció de la professió. El programa acadèmic que es va instaurar als nous col·legis de cirurgia, en primer lloc al Real Colegio de Cirugía de la Armada a Cadis, tot seguit al col·legi de Barcelona i més tard al de Madrid, principalment, va ser diferent de la formació tradicional: se'n creava un gremial establert per als cirurgians i barbers. Cal destacar que en el decurs de la història dels nous col·legis de cirurgia, moltes de les novetats que es van anar implementant van ser impulsades des de Madrid per Antoni Gimbernat i Arbós (Cambrils 1734 – Madrid 1816), antic professor del col·legi.

LES JUNTES LITERÀRIES

En aquest context, les regulacions del col·legis de cirurgia establien una nova forma de transmissió del coneixement –un nou mètode pedagògic–, que feia possible que fora de les aules universitàries, ciència i societat es retrobessin en un escenari acadèmic excepcional, civil i militar alhora. De nou al mateix 1764, la *Gazeta de Barcelona* es feia ressò de la primera ordenança elaborada per als reials col·legis espanyols. En aquesta ordre s'establí la celebració de "junttes literàries", unes sessions de caràcter periòdic –idealment quinzenals– en què els professors del col·legi presentaven dissertacions davant d'un claustre de professors i els seus alumnes.

Els manuscrits corresponents a les dissertacions del col·legi de Barcelona s'han preservat fins a l'actualitat i han constituït la font primària de la meua recerca, la qual s'ha detingut molt expressament en la recepció de les noves ciències aplicades a l'art de curar, en el període comprès entre els anys 1760 i 1808.

El Dr. Manuel Usandizaga va ser el primer estudiós que va destacar l'enorme importància d'aquests manuscrits de temàtica científica. Han arribat fins als nostres dies al voltant d'unes 200 observacions, la majoria d'elles amb les seves corresponents censure o crítiques. La primera data del 1765 i la darrera del 1835. Com es fa palès en l'estudi de les juntes literàries, observar, llegir, dissertar, criticar, ensenyar, diagnosticar, operar, o experimentar en el terreny terapèutic, esdevenen entre els professors del col·legi pràctiques quotidianes. Als arxius, dins la mateixa sèrie documental hi ha altres documents relacionats amb la temàtica, encara per analitzar convenientment. La sèrie presenta interrupcions temporals que coincideixen amb els períodes políticament conflictius i

que van repercutir en el normal funcionament del col·legi. Per exemple, la guerra de la Convenció (1793-1795) i sobretot la guerra del Francès (1808-1814). Pel que fa a la celebració de les juntes, cal destacar que a partir de les noves ordenances promulgades el 1795, les juntes celebrades des de 1796 fins al 1806 presenten una notable continuïtat documental. Pel que fa a la participació dels professors del col·legi, tant pel que fa a la preparació d'observacions com a la de censure, es constata l'assídua participació de tots els catedràtics professors del col·legi. Era el seu director qui designava els professors encarregats de presentar, bé la memòria o observació, bé la corresponent crítica o censura, la qual s'exposava públicament en la següent sessió o junta. Així doncs, observació, censura i una breu crítica elaborada per cadascun dels professors del col·legi i signada pel seu secretari, conformaven una unitat didàctica o junta literària. Les ordenances prescrivien que els manuscrits fossin en llengua castellana.

Aquests manuscrits tenien una estructura determinada. Les observacions constaven d'una primera plana que contenia només el títol, la data i l'autor, per donar pas tot seguit al gruix del document que constava d'introducció, observació, o cos principal del tema a desenvolupar, conclusió, signatura de l'autor i, novament, la data. La censura o crítica constava també d'una primera plana, seguida de títol, data, autor, i abans de l'apartat corresponent a la crítica pròpiament dita, l'escrit, a títol de recordatori, repetia íntegrament el text de l'observació. Al final de la censura, com era preceptiu es troba la signatura i la data. Tot i que les ordenances dels Reials Col·legis van preveure la publicació de les juntes literàries i que consta en els seus fulls que van ser revisades entre 1830 i 1832 per a una eventual publicació, aquestes no van arribar a veure la llum, sembla ser, segons consta en els comentaris dels revisors, perquè van deixar de tenir el suficient interès.

Tot i que l'estructura de les juntes literàries no inclou referències bibliogràfiques, sí que es poden resseguir les obres i els autors que en elles se citen, la qual cosa amplifica notablement l'interès dels seus continguts. Els temes sobre els quals tracten les juntes literàries són d'una riquesa infinita. Contràriament al que caldria esperar, no se centren només en temes exclusius de la cirurgia.

A través de les juntes literàries tenim notícia de la capacitat explicativa que els nous coneixements il·lustrats aportaven a l'art de curar. Uns nous coneixements que travessaven les fronteres de la química, la física i la medicina per tal d'elucidar els processos que tenien lloc en l'economia corporal, en la salut i en la malaltia,

en un context mèdico-quirúrgic. L'anàlisi de la documentació d'arxiu, a partir de les juntes literàries, ha posat de manifest que els nous sabers i els principals debats sobre les possibilitats que brindava la química i la física experimental per comprendre les funcions dels cos humà i per millorar les tècniques diagnòstiques i terapèutiques, estaven força presents a les dissertacions del col·legi barceloní.

Trobem juntes literàries sobre ferides per armes de foc, amputacions, sagnies, trepanacions, etc. També trobem discussions sobre els millors mètodes quirúrgics a aplicar en el cas de l'operació de la talla, de les cataractes, les hèrnies, els tumors, etc. Tanmateix, altres juntes s'endinsen en les novetats i debats científics del moment. Continguts que difícilment es podien trobar aleshores en els llibres de text, com per exemple els debats suscitats per la vacuna de Jenner; l'ús del galvanisme en determinades afeccions; la pertinença de la química en l'art de curar, l'origen d'algunes epidèmies o els millors mètodes per combatre-les. L'interès dels professors del col·legi per aquests nous coneixements provinents de la química i la física experimental estaven sempre en funció del seu valor instrumental per guarir determinades afeccions.

ALGUNS CASOS CONCRETS, A TÍTOL D'EXEMPLE

Es fa difícil enumerar la multitud de temes que abasta aquesta important sèrie documental. Val a dir que hi ha un conjunt de juntes dedicades a la definició, descripció i tractament dels tumors. Com a exemple, he escollit la darrera junta celebrada abans de la interrupció de la normal activitat del col·legi a causa de la Guerra del Francès. Es tracta d'una junta que versa sobre el càncer on es descriu un càncer de mama. Efectivament, l'any 1808, el professor Domènec Bover presentava el manuscrit *Observación de un cáncer*, dissertació que va ser censurada pel professor Vicente Pozo. A través d'aquest document sabem que per a Bover tant la gangrena com el càncer tenien en comú precipitar cap a la mort els òrgans afectats. Deia Bover que tant el càncer com la gangrena anul·laven les propietats vitals de l'individu "con la sola diferencia que la gangrena conserva la organización hasta que la putrefacción destructora empieza, pero en el cáncer siempre existe la completa desorganización de parte afectada". L'element clau era la desorganització de la matèria que caracteritzava el càncer. En conseqüència, Bover considerava més important atendre al desordre orgànic que es produïa que no pas els símptomes que es manifestaven a conseqüència de l'afecció cancerosa. Afegia aquest professor que, el motiu de la versemblança entre les diferents masses canceroses observades era que el teixit originari de l'òrgan afectat, fos quin fos, havia desaparegut –ara diríem desdiferenciat- de manera que "hace el cáncer semejantes los tejidos menos análogos". Pel que fa a la localització de l'afecció, deia Bover que el càncer, generalment, afectava a òrgans "glandulosos", com per exemple les mames, i que en les dones el càncer de mama es manifestava més freqüentment en el moment de la "cesación de los menstruos" –ara diríem en la menopausa- tot i que, com aquest professor havia observat, la degeneració cancerosa existia des de

molt temps enrere atès que "habia dormido muchos años", com Bover intentarà mostrar amb la seva dissertació a la junta. Pel que feia a la simptomatologia deia Bover que el càncer no donava senyals fins que s'esdevenia la inflamació i la ulceració de la pell. Citant la "Nosologia quirúrgica" de Richerand deia Bover "la naturaleza hace esfuerzos por separar la parte inorgánica de la que aún conserva su organización y vida". Finalment, per corregir el desordre calia recórrer a l'extirpació. A favor de l'extirpació, aprofitava l'avinentesa per advertir l'audiència de les pràctiques errònies fetes pels que anomenava "curaderos", acostumats a actuar, segons deia aquest catedràtic del col·legi barceloní, "sin arte, sin ley, sin Dios, y sin conciencia".

Un altre cas curiós que exemplifica les aplicacions de la nova química dels aires a l'art de curar és la "Disertación sobre el uso de los globos aerostáticos aplicados a la medicina", casualment també presentada per Domènec Bover l'any 1800. Possiblement és un dels primers textos coneguts sobre l'aplicació d'aquest enginy a la medicina. És un treball en què es proposa l'ús de l'oxigen atmosfèric per al tractament d'algunes malalties de caire nerviós en el qual se citen alguns experiments realitzats per eminents científics del moment. El seu autor feia una relació de les malalties per a les quals podria estar indicat enlairar-se en globus com a remeï terapèutic, i eren: febres intermitents, miasmes pútrids de les ciutats, aire infectat procedent de les presons, raquitis, escròfula cancerosa o escorbútica, hidropesia, afecció histèrica, icterícia, malenconia, catalèpsia, epilèpsia, encara que en aquest darrer cas creïa que l'electricitat podia ser el tractament més indicat. La censura d'aquesta mateixa observació va anar a càrrec del catedràtic Antoni San German. Iniciava la seva crítica el censor declarant obertament la seva discrepància. La censura desmenteix i qüestiona moltes de les afirmacions de l'observació, i adverteix l'audiència dels continguts de caire sensacionalista d'alguns dels mitjans de comunicació de l'època. Des del meu punt de vista, això mostra com de vegades, el binomi observació-censura podia representar les dues cares d'una mateixa moneda. Una ocasió privilegiada en la qual es presentaven els pros i els contres d'una determinada concepció sobre un tema candent del moment. Casos en els quals observador i censor assumien determinats rols per aportar diferents perspectives a l'audiència o per posar en evidència determinades actuacions.

CONCLUSIONS

Les juntes literàries s'han de contemplar com a pràctiques de comunicació i transmissió del coneixement científic adreçades als alumnes i també a audiències més generals. Aquesta activitat de divulgació del coneixement, cal entendre-la igualment com a fòrum de legitimació professional, d'actualització i d'intercanvi de sabers davant d'experts professionals de la cirurgia i la medicina a la Catalunya de la Il·lustració.

A mitjan del segle XIX, la Facultat de Medicina de la restablerta Universitat de Barcelona va atorgar títols de llicenciat en medicina i cirurgia. Per tant, s'ha de considerar de cabdal importància la condició de cirurgià-metge implementada als programes docents dels col·legis.